

Opponensi vélemény

Bóna Judit *Fluencia és diszfluencia a beszédben: A beszéd folyamatossága a szupraszegmentális szint temporális jellemzői és a megakadások tükrében*

c. akadémiai doktori értekezéséről

0. Bevezetés

A szerző előttünk álló munkájában szinte a legapróbb részletekig ismerteti a közel két évtizedes fonetikai, pszicholingvisztikai munkásságára támaszkodó, több, mint tíz éves kutatásainak az eredményeit, egyben részletes összefoglalóját adja a téma hazai kutatásának, beleértve a saját munkatársaival végzett vizsgálatokat is. Mindezt behelyezi a nemzetközi szakirodalomba, ismertetve a relevánsnak talált, sokrétű kutatásokat, számos esetben felfigyelve az egyes, sokszor különböző anyagokon és nem feltétlenül azonos módszertannal kapott eredmények közötti egyezésekre és ellentmondásokra, és saját kísérleteivel és gazdag meglévő anyagokon végzett méréseivel új eredményeket és megfigyeléseket mutatva be. Mindezzel – a dolgozat összefoglalóját követve és azzal egyetértve – új eredményekkel kíván hozzájárulni a beszédtervezési és kivitelezési folyamatok megismeréséhez, ezen belül a különböző életkorú tipikus és atipikus beszélők összehasonlításához, továbbá a hangos olvasás fluenciájának méréséhez, ezáltal újabb ismereteket kínálva az olvasástanítás modernizálásához és az olvasás szintjének értékeléséhez, valamint a nyelvi és beszédzavarok diagnosztikájához. Figyelemre méltó az a – részletesebben nem kifejtett – szándéka is, hogy mindezzel elősegítheti gyakorlati alkalmazások fejlesztését is. A mű oldalszámokban mért összterjedelmének bő egyharmadát számítások és számítási eredmények teszik ki, amelyek túl azon, hogy egy rendkívül kitartó és pontosságra törekvő munkát tükröznek, feltehetően hasznosnak is fognak bizonyulni a diagnosztikai gyakorlatban igen fontos célok eléréséhez.

Mivel saját munkásságom egy része ugyancsak kiterjed a beszéd szupraszegmentális szintjének a vizsgálatára, jelesen annak az e dolgozatban központi szerepet betöltő (de ettől eltérően annak az intonációval is összefüggő) temporális vonatkozásaira is, érdeklődéssel fordultam a dolgozat eredményeinek közelebbi megismerése felé. Ezen érdeklődésemet az a kérdés is motiválta, vajon a rendkívül gazdag mérési eredmények elvezetnek-e a beszédnek a különböző produkciós feltételek között tapasztalt időviszonyai mögött feltehetően meghúzódó kognitív folyamatok megismeréséhez. Mivel a dolgozat témája sokban mégis eltér a saját kutatási ismereteimtől és tapasztalatomtól, bírálatomban részletesebben azokra a pontokra fogok kitérni, amelyek szakmai szempontból közelebb állnak hozzám. Ha az alábbiakban inkább a számomra felmerülő kérdésekre fogok fókuszálni, ez ebből a megközelítésből fakad, és semmiképpen nem befolyásolja fentebbi általánosításomat, hogy csak üdvözölni lehet a mű hozzájárulását a diagnosztikai gyakorlatnak a prezentált gazdag adatokra alapuló további erősítéséhez.

1. A kísérletekről

(II. A beszéd folyamatossága a hallgató szemszögéből – avagy mi befolyásolja azt, hogy a beszédet folyamatosnak érzékeljük-e?)

A bemutatott két kísérletsorozat percepciós kísérlet volt. Mindkettőnek a középpontjában a tempóértékek, a szünetek (hossza, megjelenésének helye, gyakorisága), valamint a megakadások jelensége állt a középpontjában. Az első, két kísérletből álló kísérletsorozatban a kísérleti kérdés az volt, vajon milyen mértékben érzékelik a kísérleti alanyok ezen paraméterek manipulálásának a hatását a beszéd folyamatosságára. A másodikban két-két mondatstimulus-pár közül kellett eldönteni, melyiket érzékelik a beszéd folyamatosabb megnyilvánulásának.

Mivel egy hangfelvétel manipulálása egyfajta beavatkozás a hang hullámformájába, és ez a beavatkozás mindig e forma bizonyos mértékű sérülésével jár, egy kísérlet megbízhatóságának alapvető kritériuma annak biztosítása, hogy ennek a manipulálásnak nincs a percepciót befolyásoló hatása. Ezt a kérdést alább részletesebben vizsgálom.

Az első kísérletsorozat első kísérletének kiindulási pontjáról annyit tudunk meg, hogy az egy, a BEA adatbázisból kiválasztott, egy 23 éves női beszélőtől felvett, 24 másodperc hosszúságú felolvasás volt, ami hat darab szünetet tartalmazott. Ellentétben a következő, második kísérlet bevezetésétől, itt számos fontos adatot nem ismerünk. Nem ismerjük azt, hogy milyen szempontból választotta a szerző éppen az adott beszédszakaszt, továbbá nem ismerjük magának a felvételnek a nyelvi anyagát, annak sem szövegszintű, sem fonetikai átírását. Ez azzal jár, hogy nem tudunk meg közelebbit – a bevezetőben már körüljárt, majd a dolgozat későbbi fejezeteiben fontossá váló – beszédtypusról, arról, vajon miért pontosan 24 másodpercnyi lett kiválasztva (különösen azt figyelembe véve, hogy ezt a szakasz hosszúságot kellett végül viszonyítania 1 perchez), továbbá nem tudjuk meg a hat említett szünet időbeli, a folyamatosság percepcióját feltétlenül befolyásoló eloszlását sem.

Ami a hanganyag manipulálásának a percepcióra való hatását illeti, erről a leírás nemcsak itt, hanem a második kísérlet leírásában sem nyújt technikai vagy e hatást előzetesen a percepcióban ellenőrző információt. Pedig ezek a módosítások nem elhanyagolhatók, hiszen magába foglalják a gyorsítást, a lassítást, a szünetek kivágását és betoldását, időtartamuk változtatását. Túl ezen módosítások megnevezésén, nem ismerjük ezek mértékét sem: azt, hogy mennyire és miért pontosan annyira gyorsítottak vagy lassítottak, továbbá azt, hogy e tempóváltoztatások a szöveg egészére vagy csak valamely részére vonatkoztak. Percepciós hatását tekintve a szünetek kivágása vagy betoldása sem plauzibilis: mivel szünetek a szó belsejébe is beékelődtek, itt a szegmentális anyagba történt beavatkozás, ami tipikusan esélyt ad a beavatkozás percepciós hatásának befolyásolására. Mivel kellő dokumentáció nélkül nem ismerjük sem az eredeti, sem a manipulált nyelvi anyagot, itt csak e probléma lehetőségére és nem meglétére utalhatunk, mindez azonban az eredmények értékelhetőségét a jelen formájában megkérdőjelezi.

A kísérletek leírásában ugyancsak szerepel a "rossz szünet" fogalma. Ez alatt a szerző (az említett szó-belseji) mellett valójában szintaktikai határokat ért, azonban nem fejt ki, milyen típusú szintaktikai határokról van szó. Világos ugyanis, hogy pl. egy névelő és egy melléknév+főnév névszói csoport között is van szintaktikai határ, de a folyamatos beszédben alapértelmezetten nincs közöttük szünet. Nemcsak azt hiányoljuk, hogy a 24 másodperces, kísérleti szövegrész ismerete nélkül nem tudjuk eldönteni, milyen szintaktikai határra/határookra kellene itt gondolnunk, hanem azt, hogy milyen elméleti megfontolások alapján és milyen szerkezeti csomópontokban kellene várnunk szünetet ahhoz, hogy az "jó helyen" legyen. Szeretném megjegyezni, hogy míg helyénvaló a beszéd folytonosság percepcióját összekötni a beszéd időbeli szegmentálásával (is), azonban e percepció lényege valójában annak érzékelése, vajon a szöveget alkotó elemek kognitív csoportosítása megfelelő-e. Ez

pedig nem feltétlenül egyezik meg a temporális csoportosítással, amire jól rámutat Chomsky-Halle 1968-as példája:

[This is [the dog lthat chased [the cat lthat killed [the rat lthat ate [the malt lthat lay in [the house that Jack built.]]]]]]]

Az e példában jelzett probléma alapján született a felismerés, hogy a szintaxis és a prozódia szerkezetileg nem szükségszerűen felelnek meg egymásnak (vö. Nespor és Vogel 1982, Selkirk 1984), sőt azt is tudjuk, hogy az absztrakt értelemben vett csoportosításban az intonáció mint annak jelölő eszköze kötelező, míg az idő (beleértve a szünetet is) egyes szintaktikai helyzeteket, mint a beágyazást kivéve csak opcionális (vö. Hunyadi 2008, 2010). Így az idővel (szünettel) való szegmentálás manipulálása önmagában nincs feltétlenül hatással arra a szerkezeti csoportosításra, amit alapértelmezetten folyamatosságként tapasztalunk meg.

Az első kísérlet leírásában az szerepel, hogy a módosításokkal együtt összesen nyolc hanganyag lett összeállítva, és ezeket a kísérleti személyeknek "különféle sorrendben" mutatták be, öt perces szünetekkel elválasztva. A leírásból legalább három fontos jellemző nem tűnik ki. Az egyik az, hogy voltak-e fillerek köztük iktatva, ami egyike a percepciók kísérletek gyakorlatának. A második az, hogy vajon a "különféle sorrend" randomizálást jelent-e. Ez szintén megalapozottan része a hasonló kísérleteknek. A randomizálás során pedig általában több ízben is meghallgattatják ugyanazt a stimulust, ami a válaszok értékelésénél szintén szerepet játszik. A jelen kísérletről e vonatkozásban csak annyit tudunk, hogy az eredeti hanganyag – a többivel ellentétben – kétszer szerepelt a tesztben, azonban azt nem, mi volt a várakozás kifejezetten ezen ismétlés kapcsán. (És ha esetleg a prezentáció nem volt randomizálva, hol helyezkedett el az eredeti felvétel egyik és másik példánya a többiekkel alkotott sorrendben.)

Megtudjuk, hogy a szerző a gyakorisági értékeket és a tempót a szakirodalommal való összehasonlíthatóság kedvéért 1 percre és 100 szóra vetítve számolta ki, bár maga a hangzó szöveg ennél rövidebb volt. Ezzel kapcsolatban két kérdés merül fel: egyrészt az, hogy hány szóból állt az eredeti szöveg (a bevezető leírásból ez is hiányzik), másrészt – ha ez a szószám jelentősen eltért a 100 szótól, mire alapozta a szerző, hogy a fele annyi időtartamra kapott értékek a szakirodalmi összehasonlításához lineárisan megfeleltethetők a "sztandard" 100-szavas és 1-perces mintakéinak.

A tempóval kapcsolatos, a manipulálásra vonatkozó fentebbi kérdésünk mellett hiányérzetünket fejezzük ki a szünetek elrendezésének dokumentálásával kapcsolatban. Azt tudjuk, hogy a manipulálás érintette a szavak száma vs. szünetek száma viszonyt, a szünetek percenkénti gyakoriságát, valamint változott a szünetek megjelenési helye is. Azt azonban nem, mit kell értenünk ez utóbbi változtatáson. Nemcsak a konkrét példák bemutatása hiányzik, hanem nem ismert az, milyen elvet (és abból kiindulva milyen elvárást követve) variálódott a szünet(ek) helye. Ezt különösen a szintaktikailag "rosszul" elhelyezett szünet esetén szeretnénk tudni. Végül azt sem lenne lényegtelen tudni, vajon számításba vette-e a szerző, hogy a szünetek arányos (valamilyen rendszert, azaz ritmust követő) elhelyezése e szerkezeti tényből fakadóan akkor is kevésbé ad szaggatott jelleget a beszédnek, ha az így egymást azonos távolságban követő és azonos időtartamú szünetek a szokásosnál mégis hosszabbak lesznek.

Ami pedig az eredmények kiértékelését, az azokból levonható következtetéseket illeti, a dokumentáció hiányos volta miatt nem tudjuk, mit rejtenek a percepció olyan értékei, mint "több szünettel", "rövidebb szünetekkel", "sok szünettel", "rossz szünettel" "gyorsított", "nagyon lassú".

Ami az első kísérlet célját, a mértékegység voltának a meghatározását illeti, nem tudjuk, vajon kézzel (pontosabban az annotátor egyéni percepciójára támaszkodva) történt-e a egy-egy szünet határainak a meghatározása, vagy erre szolgált-e valamilyen Praat-szkript, ezzel híva segítségül bizonyos előre megadott küszöbértékek sztandardizáló szerepét.

Egyet érthetünk a szerzővel, hogy a második kísérletben kétszer szerepeltette az eredeti felvételt annak egy módosított változatával alkotott párban úgy, hogy a két felvétel más-más sorrendben követte egymást. Azonban pontosan a "több", "rövidebb", "nagyon lassú", "rossz" paraméterek meghatározatlansága miatt nem tudjuk, megfelelő volt-e az az elvárás, hogy adekvátan értelmezhető legyen a kísérleti személyek konkrét számokkal kifejezett értékelése. Egy fentebbi megjegyzésünk alapján ehhez hozzáfűzzük, hogy mivel csupán intonációja alapján is érzékelhetünk folyamatosnak egy beszédet, ezért a teljesen szünet nélküli minta (ha szerepelt ilyen egyáltalán) valójában tűnhetett folyamatosnak, miközben erre bizonyára az 5-ös "túl folyamatos" lett volna az elvárt értékelés.

A második kísérletsorozatban a szerző a megakadásoknak a percepcióra tett hatását vizsgálta. Az első kísérletsorozat első kísérletének példafelvételéhez képest itt már valamivel részletesebb alapidokumentációval találkozunk. Ismerjük a 27 éves férfi beszélő felvételének a hosszát (16.7 másodperc), tudjuk, hogy az öt néma, három kombinált és egy kitöltött szünetet tartalmazott (a szünetek ilyen osztályozása az előbbi, kifejezetten a szünetek szerepét vizsgáló kísérletsorozat ismertetéséből szintén hiányzik), ráadásul említés történik két nyújtásra és egy újraindításra is. Ami itt is hiányzik, az a teljes vizsgálandó szöveg időbeli lefutásának a dokumentálása (mely vizsgálandó esemény hol helyezkedik el az időskálán, és ott milyen hosszú). Az eredeti és a manipulált felvételek ismerete nélkül e hiányérzet nem elhanyagolható. E sorozatban a következő paraméterek voltak manipulálva: tempóérték, szünettartás, illetve a megakadások megjelenési helye, típusa és gyakorisága. Itt különösen fontosnak tartom kiemelni, hogy a megakadások manipulálása feltétlenül hatással lehet a percepcióra: bár a "megakadás nélküli szövegekből minden megakadást töröltem"-t (42. oldal) valószínűleg úgy kell értelmezni, hogy az alapszöveg eredetileg nem volt megakadás nélküli, és ez utóbbit a szerző úgy hozta létre, hogy a benne levő megakadás(oka)t törölte. Azonban így a pl. a 2.3. táblázatban (43. oldal) szereplő "eredeti" címke mégsem jelent manipulálatlanságot, így annak további alapként való felhasználása további technikai ismeretek nélkül nem problémamentes. Ily módon az, hogy a szünet nélküli szövegekből törölve lettek a néma szünetek, ugyancsak akkor lenne igazán értelmezhető, ha megismerkedünk a törlés eredményével. (A dolgozat ezen része azt is nyitva hagyja az olvasó előtt, vajon mi indokolta, hogy míg a manipulálás eredményeként kapott, szünet nélküli szövegekből kikerültek a néma szünetek, a megakadás nélküli szövegben benne maradtak. Milyen előzetes elvárás húzódott meg e különbségek mögött?) További, már nem csupán technikai kérdés: megtudjuk, hogy a több megakadást tartalmazó hangfájlokban az eredetihez képest öttel több hezitálás (két *m* és hét *ö*) lett elhelyezve. Szeretnénk tudni, volt-e valamilyen elméleti megfontolás a mögött, hová helyezte a szerző a többlet hezitálás-jelölőt. Azaz érdekelne bennünket, vajon vannak-e olyan, grammatikailag meghatározott pozíciók, ahol hezitálás nem fordulhat elő (ugyanis ekkor a hezitálás-jelölő ilyen helyen való megjelenése mélyebb, grammatikai okra mutathatna).

E kísérlet leírásából tudjuk, hogy a beszédmintákat random sorrendben hallgatták meg a kísérleti személyek, majd osztályozniuk kellett, mennyire tartják azokat a tipikustól eltérő folyamatosságúnak. Hasonlóan az első kísérletsorozathoz, az első kísérletben itt is minden hangfájlt értékelték folyamatosságuk szempontjából, majd a másodikban párokba soroltan kellett ítéletet hozniuk. Ezen ismertetésből tudjuk, hogy "véletlenszerűen összepárosított hangmintákat kellett egymáshoz képest megítélniük" – "a korábbi vizsgálathoz hasonlóan". Azaz itt derül ki (ha jól értelmezzük), hogy már az első, csupán a tempót vizsgáló kísérletsorozatban is véletlenszerűen állapították meg a párokat, bár ott ez nem volt említve. Ha ez a feltevés igaz, némileg választ kaphatnánk arra a kérdésre, vajon miért maradtak ki további összevetések az elméletileg összesen lehetséges párosítások közül. Azért megkérdezem: a szerző úgy véli-e, hogy bár nem az összes lehetséges párosítást vizsgálta, a következtetéseihez az eredmények további részletességű vizsgálatát nem kívánóan megbízható eredményt kapott? Ha igen, ezt mivel indokolja? Ugyancsak megkérdezem: bár sok módszertani hasonlóság mutatkozik a kétféle kísérletsorozat között, mivel indokolja, hogy a másodikban az előzőben szereplő hat hangfelvétel-pár helyett csak négy szerepel, továbbá, míg az elsőben az "eredeti" felvétel – az adatközlők következetességét tesztelve – kétszer is szerepelt, a másodikban ugyan szintén kétszer, de két, egymástól különbözően módosított mintával párosítva – ezúttal aligha az adatközlők következetességét tesztelve.

2. Kérdésfeltevések és magyarázatok

A dolgozat alapvetően deskriptív jellegű, ami megjelenik mind a kérdések szakirodalmi háttérének ismertetésében, mind a feladat-meghatározásban, mind az eredmények tárgyalásában. Mindez jól illeszkedik a kutatás elsődleges céljához, a dolgozat középpontját képező beszédjelenségek diagnosztikai célú értékeléséhez. Egyes deskriptív eredményeknek a tágabb általánosíthatóságára szignifikancia-számítások mutatnak, ugyanakkor az esetek egy részében a dolgozat marad a deskripciónál, szignifikancia-teszt nélkül. Van eset, amikor a szerző általánosítása túllép az adatokon: így a 257. oldalon megjegyzi, hogy (az adott vizsgálatban) bizonyos várt statisztikai különbségek hiánya a relatíve kevés kísérleti személy miatti nagy egyéni különbségekkel magyarázhatók. (Mik voltak ezek a nagy egyéni különbségek?) Azonban így folytatja: "Mindezek mellett és ellenére, az eredmények alátámasztják azokat az „anekdotikus” klinikai megállapításokat, amelyek szerint a fogalmi tervezés és a tempó erősebb kontrollálása csökkenti [a] hadarás egyes tüneteit." Az "alátámasztják" helyett fogalmazhatnánk óvatosabban, inkább úgy, hogy "tovább erősítik" [eme megállapításokat].

A dolgozat minden fejezetet, alfejezetet és akár annak is valamely részproblémáját a külföldi és a hazai szakirodalom áttekintésével vezet be. Ezt különböző részletességgel teszi, van, amikor azok főbb eredményeire koncentrálva, máskor egy egyszerűbb felsorolással. Jó példa erre az I., bevezető fejezet is, amely a beszédprodukciónak van szentelve. A beszédprodukciónak általános modelljét tárgyalva megemlíti Dell (1986), Clark–Clark 1987, Garrett (1988) és Levelt (1989) és Shattuck-Hufnagel (2015) modelljét egyaránt, és az olvasó figyelmébe a "nemzetközi szakirodalomban a legáltalánosabban elfogadott, és a hazai pszicholingvisztikai szakirodalomban is használt" Levelt-féle modellt ajánlja. Azonban azok számára, akik e modellekben nem kellő mértékben járatosak, vagy szeretnének egy tartalmas összevetést olvasni róluk, ez az ajánlás nem kellően informatív. Az ilyen olvasó szívesen venné, ha a népszerűségi mutatók helyett megtudná, melyek a kapcsolódási és különbözőségi

pontok közöttük, netalán azt, melyik modellnek mik az erősségei, gyengéi, és mi az a specifikum, amit választva a szerző is saját platformjának tekint. Ezzel szemben – ugyancsak példaként – a II. fejezet 2.1. pontja tartalmi ismertetését adja a beszéd folyamatossága sajátosságainak, részletesebben szólva külföldi és hazai kutatások eredményeiről.

Másutt, így A beszédtempó és az artikulációs tempó életkori változásai c. alfejezetben (76. oldaltól) a beszélők beszédtempójának mérésére vonatkozóan jelentős számú külföldi és hazai kutatásról számol be, ismertetve az ezekben megjelenő számszerű adatokat is. Mindez megmarad az adatközlés szintjén, még akkor is, amikor két (vagy több) tanulmány eredményei ellentmondanak egymásnak. Ilyen például a hivatkozás Markó (2015)-re, aki a férfiak beszédtempóját gyorsabbnak mérte, mint a nőkéét, míg ezzel szemben Gocsál (2001) a két csoport között nem talált szignifikáns különbséget, bár "a nők tendenciaszerűen gyorsabb tempót ... produkáltak" (82. oldal). Egy további példa: a szerző az ún. önellenőrzési folyamatok tárgyalásánál is ellentmondásokat talál a szakirodalomban, ezek között hivatkozva saját kutatási eredményeire is; ezen ellentmondásokra lehetséges magyarázatként az egyéni sajátosságokat jelöli meg. Az olvasó azonban szeretne itt nem megállni, különösen, hogy az egyéni sajátosságok egy igencsak tág fogalom, és szívesen venné, ha a szerző tovább búvárkodna az összevetésben szereplő kísérleti adatokban, és akár javasolna is közelebbi feltevést. Izgalmasnak ígérkezik a szerzőnek a nem és az életkor függvényében a szünettartásra vonatkozó azon következtetése, miszerint eredményei "ellentmondanak a közvélekedésnek: a nők nem beszélnek többet (legalábbis interjúhelyzetben), mint a férfiak." Ez az eredmény azért izgalmas, mert innen szintén tovább lehetne indulni: vajon merre kereshetnénk azokat a tényezőket, amelyek a közvéleményt pontosan az ellenkező irányba kormányozzák? Vagy az is lehet, hogy a vizsgálatokban nem vettek minden tényezőt figyelembe? A szerző a dadogás és a hadarás tempójának és fluenciájának összevetésében (önmagában is érdekes kérdés) ugyancsak ellentmondó eredményekre utal: egy külföldi mérés szerint vannak, akiknél a hadaró beszélők kétszer annyi megakadást produkáltak, mint a tipikus beszélők, míg egyebek között Bóna (2016) szerint ugyanitt a megakadások gyakoriságában nincs szignifikáns különbség, sőt, Bóna (2012) – tehát a szerző egy négy évvel korábbi munkája – szerint a tipikus beszélők sokkal több megakadást produkálnak (azaz Bóna két – igaz, nem teljesen azonos feltételekkel meghatározott – tanulmánya is "szerzőn belüli" ellentmondást tartalmaz). Az ilyen, ellentmondást mutató eredmények esetében érdemes lenne mélyebben körülnézni, hátha valamilyen újabb felismeréshez juthatunk.

A spontán beszéd és a hangos olvasás fluenciájának összevetése szintén érdekes problémát testesít meg, ami úgy véljük, a kutatások és ismeretek további távlatait lenne képes megnyitni. Az ennek kapcsán ismertetett eredményekről is megjegyzi a szerző, hogy azok ellentmondásosak, és itt javasolja is, hogy ennek hátterében több (hozzátesszük: feltehetően nem kontrollált) változó is állhat: eltérő mennyiségű és életkorú adatközlők, más és más mérési módszerek, eltérő nyelvi tartalmú hanganyagok. Míg e felvetéssel egyet lehet érteni, mindez a hasonló kutatások és az azokból származó eredmények értelmezésének nehézségeit is markánsan jelzi. Ha ez így van, akkor azonban a szakirodalmi áttekintésekben a dolgozatban alkalmanként tapasztaltnál részletesebb – tágabb értelemben vett – módszertani ismertetést várhatnánk el. Ez a helyenként távolságtartó felsorolások helyett valódi, az adott témát fókuszáltabban megközelítő, esetleg magyarázatokhoz is vezető tárgyalást eredményezne.

Az ilyen és hasonló szakirodalmi ellentmondások láttán talán jobban érthető, hogy a dolgozatban felvetett kérdések nem mindig fakadnak egyenesen abból a tényből, hogy annak

megválaszolásával valamely elmélet által kellően meg nem magyarázott jelenségre keres a szerző megfelelő választ, hanem fakadhatnak abból is, hogy újabb, korábban nem vizsgált paraméterrel egészíti ki a vizsgálat körét. Ha ez így van, ez azért továbblépés lehet a magyarázathoz vezető úton.

A kérdések megválaszolásához szükséges, releváns paraméterek és módszerek megválasztása vagy azok hiányában kidolgozása egy olyan szakterületen, amire az elméletek és módszerek sokfélesége jellemző, nem kis feladat. E feladat messze nem kézenfekvő voltát mutatja, hogy a széles körben bemutatott nemzetközi és hazai szakirodalom egyik alapvető kérdése is az, hogyan lehet konkrét, mérhető és szignifikánsnak bizonyuló fogódzókkal definiálni olyan, a percepcióban egy folytonos skálán megjelenő jelenségeket, mint a beszéd tempója, folytonossága, megakadása, hezitálás, hadarás vagy dadogás. Mivel a dolgozat középpontjában szereplő fluencia-jelenségek mélyebb feltárásának a puszta adatok ismertetésén túlmenően lényeges szerepe van az atipikus, a neurológia vagy a logopédia vizsgálati területéhez tartozó agyi működések jobb megismerésében is, így e kérdések adekvát vizsgálata interdiszciplináris jelentőségű. Az így szükségszerűen sokrétű kutatások velejárója, hogy – mint a mű szakirodalmi ismertetéseiből is kitűnik – sok még a nyitott kérdés: melyek a relevánsnak tekintendő vizsgálandó paraméterek és azokat milyen módon lehet megragadni.

Véleményem szerint a mű talán egyik legfontosabb, a magyaron kívül más nyelvek fluencia-viszonyai vizsgálatára is alkalmazható hozzájárulása e kérdéshez módszertani jellegű: a szerző mások ajánlásait is figyelembe véve, de rendszeres percepciók kísérletekkel alátámasztva tesz ajánlást a praktikusan még vizsgálható időtartamon belüli ideális beszédminta-hosszra, a használandó mértékegységekre és a különböző gyakoriságok meghatározására. Ezek feltétlenül sokrétű és általánosíthatóságra törekvő szempontok, amelyek – általános elfogadottságuk esetén – az eddig gyakran kevésbé összevethetőnek bizonyult, így sokszor esetinek tekintett nemzetközi és hazai megfigyeléseket végül egységesen értelmezhetővé tehetik. Ehhez azonban a szerző maga is hozzájárulhatna azzal, hogy számos, a kísérleteiben szereplő paramétert egyértelműen megfogalmazna, adekvát viszonyításokkal megragadhatóvá tenne. Ilyenek a korábban már említett olyan fogalmak, mint "lassítás", "gyorsítás", de az "átlagos mértékű" megakadás-előfordulás is (amit definiálatlansága miatt a szerző is idézőjelbe tesz (ld. 50. oldal), de következtetésében felhasznál), vagy a már többször említett "egyéni sajátosságok" is. Konkrét adatok, szerkezeti elemzés hiányában nem tudjuk értelmezni (és így alkalmazni) az olyan általánosítást sem, mint "a szünetek szövegbeli helye és időtartama nagymértékben befolyásolja a folyamatosságról alkotott benyomásunkat" (49. oldal), ami pedig pl. egy diagnosztikai paradigma kialakításához elengedhetetlen lenne.

Az igen gazdag vizsgálati anyag tempóval, jelhosszal, szünetekkel vagy gyakorisággal jellemzett adatai nemcsak fonetikai szempontból nyújthatnak információt, hanem – amire a szerző maga is utal – az ezen mérhető jelenségek mögötti, agyi folyamatokra is. Ezen a téren a mű igencsak mértéktartó, leginkább megmarad a leggyakoribb kategóriáknál, mint – csak egyetlen példát említve: a megakadás és a szünet viszonyát tárgyalva – a grammatikai tervezést, az artikulációs tervezés vagy a lexikális előhívás bizonytalanságát említve. Úgy gondolom, hogy időnként merészebb sejtéseket is felvethetne: a "van belőle 450 [ms] van belőle" ismétlés nem biztos, hogy a lexikális előhívás esete (145. oldal), az ezt befoglaló tágabb szöveget nem ismerve elképzelhető, hogy a beszélőnek itt egy mennyiséget kellene megneveznie, azaz a szünet egy erre vonatkozó, a használt kategóriákkal nem lefedett további nyelvi folyamatot takarhat.

3. A kutatás sokrétűségéről, eredményeiről és eredményességéről

A most elhangzott elemzésekhez kapcsolódó anyagismertetések szándékaim szerint jól mutatják, hogy a mű a pszicholingvisztika szerteágazó területeinek egy olyan fontos részével foglalkozik, amelyben nagy jelentősége van a diagnosztikai eljárások továbbfejlesztésének, a megfigyelések értékelésének. Ehhez nélkülözhetetlen a megfigyelésbe bevont paraméterek körének a pontosítása, amihez a szerző kísérletekkel és meglévő anyagokon végzett új mérésekkel és azok statisztikai elemzésével járul hozzá. Mindezt a jól követhető, egységes felépítésű szerkezet, a külföldi és hazai szakirodalom alapos ismerete és az azokra való, szükséges mértékű hivatkozás, korrekt statisztikai számítások támasztják alá.

Összegzésként: a dolgozat hatalmas mennyiségű anyag sok szempontú feldolgozásával számos, a szakirodalomban újnak számító eredményt ért el, hozzájárulva a beszéd fluencia-viszonyainak jobb megértéséhez, vizsgálati módszerek egységesítéséhez, az eddigi diagnosztikai eljárások pontosításához. Hasznosságához így nem férhet kétség. Kérdéseink maradtak ugyanakkor bizonyos fogalmak értelmezése és olyan eredmények értelmezhetősége kapcsán, amelyek bár alapjául szolgáltak egyes, a műben felhasznált statisztikai vizsgálatoknak, az olvasó számára azonban kellően nem lettek megvilágítva, így lényeges szempontok alapján bizonytalanságban hagyva az olvasót. Várom az MTA 2010-ben kiadott Tudományetikai kódexe 3.2. pontja 2. bekezdésében (*A kutatási programra vonatkozó információk átadása*) foglaltak teljesítésének dokumentálását.

A dolgozat vitára bocsátását javaslom.

2024. január 31.

Hunyadi László
az MTA doktora